

رمز و اسطوره در شعر معاصر ایران و عرب

«بررسی تطبیقی رمزگرایی

در شعر بدر شاکر سیاب و مهدی اخوان ثالث»

نگارش:

محمد جاسم

مؤسسه انتشارات نگاه

«تأسیس ۱۳۵۲»

جاسم، محمد، ۱۳۵۱ -

رمز و اسطوره در شعر معاصر ایران و عرب: بررسی تطبیقی رمزگرایی در شعر

بدر شاکر سیاب و مهدی اخوان ثالث / نگارش محمد جاسم

تهران: مؤسسه انتشارات نگاه، ۱۳۹۳، ۶۹۶ ص.

ISBN: 978-600-376-008-0

فهرست‌نویسی بر اساس اطلاعات فیبا.

۱. شعر فارسی - قرن ۱۴ - تاریخ و نقد. ۲. اخوان ثالث، مهدی، ۱۳۰۷-۱۳۶۹ - نقد و تفسیر.

۲. سیاب، بدر شاکر، ۱۹۲۶-۱۹۶۵ م. - نقد و تفسیر. ۳. شعر سیاسی -

قرن ۱۴ - تاریخ و نقد. ۴. شعر عربی - عراق - قرن ۲۰ م. - تاریخ و نقد.

۵. شعر سیاسی عربی - عراق - قرن ۲۰ م. - تاریخ و نقد.

۶. سمبولیسم (ادبیات). ۷. ادبیات تطبیقی - عربی و فارسی.

۱۳۹۳ ج ۲/ PIR۳۸۱۱ ۸۶۱/۶۲۰۹

شماره کتابشناسی ملی: ۳۶۷۰۰۲۵

رمز و اسطوره در شعر معاصر ایران و عرب

«بررسی تطبیقی رمزگرایی»

در شعر بدر شاکر سیاب و مهدی اخوان ثالث

نگارش: محمد جاسم

چاپ اول: ۱۳۹۴، لیتوگرافی: اطلس چاپ

چاپ و صحافی: ارشک، شمارگان: ۱۰۰۰ نسخه

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۳۷۶-۰۰۸-۰

حق چاپ محفوظ است.

* * *

مؤسسه انتشارات نگاه

«تأسیس ۱۳۵۲»

دفتر مرکزی: انقلاب، خ. شهدای ژاندارمری، بین خ. فخر رازی و خ. دانشگاه، پ. ۶۳، طبقه ۵

تلفن: ۱۲-۶۶۹۷۵۷۱۱، ۸-۳۷۷-۶۶۴۸۰۳۷۷، ۶۶۴۶۶۹۴۰، تلفکس: ۶۶۹۷۵۷۰۷

www.negahpub.com info@negahpub.com

Email: negahpublisher@yahoo.com

فهرست مطالب

۱۳	چکیده
۱۷	مقدمه
۲۹	فصل اول. کلیات و مفاهیم
۳۱	بخش اول. چیستی ادبیات تطبیقی
۳۱	تعریف ادبیات تطبیقی (Comparative Literature)
۳۵	ادبیات تطبیقی و تاریخچه‌ی پیدایش آن در جهان غرب
۳۸	اهمیت ادبیات تطبیقی
۴۰	مکاتب ادبیات تطبیقی
۴۱	الف - مکتب فرانسوی
۴۳	ب - مکتب آمریکایی
۴۷	ج - مکتب آلمانی
۵۰	ادبیات تطبیقی در ایران
۵۲	بخش دوم. ماهیت رمز و پیوند آن با دیگر صور خیال
۵۴	رمز و سمبل در لغت و اصطلاح
۵۹	تعاریف رمز (سمبل)
۶۲	مفهوم رمز ادبی
۶۴	طبقه‌بندی رمزها
۶۵	۱. نمادهای مرسوم یا شناخته شده
۶۶	۲. نمادهای ابداعی یا شخصی
۶۶	۳. نمادهای واقعی یا ناآگاهانه
۶۸	رمز و پیوند آن با دیگر صور خیال

۶۸	 آ-استعاره:
۷۰	 ب- کنایه
۷۱	 ت-تمثیل
۷۳	 ث-نشانه یا علامت
۷۸	 بخش سوم. ماهیت اسطوره
۷۸	 اسطوره در لغت و اصطلاح
۸۸	 رمز و پیوند آن با اسطوره
۹۳	 ماهیت نقاب
۱۰۱	 فصل دوم. پیدایش رمزگرایی در ادبیات غربی، عربی و فارسی
۱۰۳	 بخش اول. رمزگرایی (سمبولیسم) در ادبیات غربی
۱۱۷	 بخش دوم. رمزگرایی در شعر معاصر عربی
۱۲۱	 ۱- رمزگرایی جبران (۱۸۸۳-۱۹۳۱)
۱۲۴	 ۲. رمزگرایی شاعران عصر نهضت
۱۲۵	 ۳. رمزگرایی شاعران مهجر
۱۲۵	 -ایلیا ابوماضی (۱۸۸۹-۱۹۵۷)
۱۲۷	 -نسیب عریضه (۱۸۸۷-۱۹۴۶)
۱۲۸	 -میخائیل نعیمه (۱۸۸۸-۱۸۸۹)
۱۲۹	 -امین الريحانی (۱۸۷۶-۱۹۴۰)
۱۳۱	 ۴- رمزگرایی شعر معاصر عرب در لبنان
۱۳۲	 -ادیب مظهر (۱۸۹۸-۱۹۲۸)
۱۳۳	 -یوسف غصوب (۱۸۹۳-۱۹۷۲)
۱۳۶	 -سعید عقل (ت) (۱۹۱۲)
۱۳۸	 -بشر فارس (۱۹۰۷-۱۹۶۳)
۱۳۹	 -صلاح لبکی (۱۹۰۶-۱۹۵۵)
۱۴۰	 ۵- رمزگرایی شعر معاصر عرب در مصر
۱۴۵	 ۶- رمزگرایی در شعر نوین عرب
۱۴۶	 پدر شاکر سیاب (۱۹۲۶-۱۹۶۴)
۱۵۳	 صلاح عبد الصبور (۱۹۳۱-۱۹۸۱)
۱۵۵	 خلیل حاوی (۱۹۱۹-۱۹۸۲)

فهرست مطالب / ۲

بخش سوم. رمزگرایی در ادبیات فارسی.....	۱۵۸
۱- رمزگرایی نیما یوشیج.....	۱۵۹
۳- رمزگرایی احمد شاملو.....	۱۷۹
۴- رمزگرایی فروغ فرخزاد.....	۱۸۶
فصل سوم. نگاهی به زندگی‌نامه و تحول شعر بدر شاکر سیاب و مهدی اخوان ثالث	۱۹۳
بخش اول. اوضاع اجتماعی و فرهنگی بدر شاکر سیاب.....	۱۹۵
- تولد سیاب.....	۱۹۵
- مراحل تحصیلی و اوضاع اجتماعی سیاب.....	۱۹۷
- مرگ بدر شاکر سیاب.....	۲۱۷
- آثار بدر شاکر سیاب.....	۲۱۹
تحول شعر سیاب:.....	۲۲۲
مرحله‌ی رماتیسیم (۱۹۴۳-۱۹۴۸):.....	۲۲۳
مرحله‌ی رئالیسم (۱۹۴۹-۱۹۵۵):.....	۲۲۷
مرحله‌ی تموزی (۱۹۵۶-۱۹۶۰):.....	۲۴۱
مرحله‌ی ذاتی یا ایوبی (۱۹۶۱-۱۹۶۴):.....	۲۴۸
بخش دوم. اوضاع اجتماعی و فرهنگی مهدی اخوان ثالث.....	۲۵۶
- تولد اخوان ثالث.....	۲۵۶
- مراحل تحصیلی و اوضاع اجتماعی اخوان ثالث.....	۲۵۶
- مرگ مهدی اخوان ثالث.....	۲۶۹
- آثار اخوان ثالث.....	۲۷۰
- تحول شعر اخوان.....	۲۷۲
شعر اخوان در دوره آغازین (پیش از کودتا).....	۲۷۲
دوره میانی (از کودتا تا ۱۳۴۴).....	۲۷۷
دوره فرجامین (۱۳۴۵ تا پایان).....	۲۸۷
فصل چهارم. بررسی انواع نمادها در شعر بدر شاکر سیاب و مهدی اخوان ثالث.....	۲۹۱
بخش اول. انواع نمادها در شعر بدر شاکر سیاب.....	۲۹۳
۱. نمادهای ابداعی (شخصی).....	۲۹۵
- جیکور.....	۳۰۷
- یویب.....	۳۱۷

- ۳۱۹..... - و فیه.....
- ۳۲۵..... - مرگ و رستاخیز.....
- ۳۳۴..... ۲- نمادهای سنتی (میراثی).....
- ۳۳۷..... ا- نماد اسطوره‌ای.....
- ۳۴۱..... - تموز.....
- ۳۵۷..... - سرپروس.....
- ۳۶۱..... - کونگای.....
- ۳۶۳..... - گانیمد.....
- ۳۶۶..... - آپولو و دافنه.....
- ۳۶۸..... - ابو الهول.....
- ۳۷۰..... - اودپ و مادر وی، ژوکاست.....
- ۳۷۳..... ب- نماد دینی.....
- ۳۷۵..... - قابیل و هابیل.....
- ۳۷۷..... - ایوب.....
- ۳۷۹..... - ارم ذات العباد.....
- ۳۸۲..... - مسیح (ع).....
- ۳۸۵..... - ایلغاز.....
- ۳۸۸..... - یهودا.....
- ۳۹۰..... - محمد (ص).....
- ۳۹۳..... - عزرائیل.....
- ۳۹۶..... - یاجوج و ماجوج.....
- ۴۰۱..... ت- نماد تاریخی.....
- ۴۰۴..... - جمیله بوخیرد.....
- ۴۱۰..... - حفصه.....
- ۴۱۳..... - وهران.....
- ۴۱۶..... - کعبه، ذی قار و نعمان بن المنذر.....
- ۴۱۷..... - سدوم و عموره.....
- ۴۱۹..... ث- نماد مردمی (فولکلوری).....
- ۴۲۰..... - سندباد.....
- ۴۲۶..... - سوار مسمی.....
- ۴۲۹..... - عتیره بن شداد.....

۴۳۱.....	- حزام و عفرآء.....
۴۳۳.....	انواع نمادها در شعر مهدی اخوان ثالث.....
۴۳۶.....	۱- نمادهای ابداعی (شخصی).....
۴۳۷.....	- باغ بی برگگی.....
۴۴۱.....	- باغ پیر شهر روسپی.....
۴۴۱.....	- پردخت زردگون گیسو.....
۴۴۳.....	- پروانه و پرستو.....
۴۴۷.....	- بوستین.....
۴۵۰.....	- جنگجوی بی سنگر.....
۴۵۰.....	- چتر یولادین.....
۴۵۱.....	- چگوری.....
۴۵۴.....	- چنگ.....
۴۵۵.....	- خاتقاه.....
۴۵۶.....	- زنبور.....
۴۵۸.....	- ساعت.....
۴۶۰.....	- گل.....
۴۶۲.....	- لکک.....
۴۶۳.....	- ماه.....
۴۶۴.....	- مرد.....
۴۶۷.....	- مات.....
۴۶۹.....	- ناژو.....
۴۷۰.....	- تاج.....
۴۷۲.....	۲- نمادهای سنتی (میراثی).....
۴۷۷.....	أ- نمادهای اسطوره‌ای.....
۴۸۱.....	- رستم.....
۴۸۵.....	- زال.....
۴۸۷.....	- سام.....
۴۸۸.....	- پشوتن.....
۴۸۹.....	- سیاوش.....
۴۹۱.....	- سیمرغ.....
۴۹۲.....	- شغاد.....

- ب- نمادهای دینی: ۴۹۴.....
- ۱- نمادهای دینی پیش از اسلام: ۴۹۴.....
- نوروز: ۴۹۴.....
- میتراثیسم: ۴۹۵.....
- زرتشت: ۴۹۶.....
- مزدک: ۴۹۹.....
- اهورامزدا: ۵۰۰.....
- اهریمن: ۵۰۲.....
- امشاسپندان: ۵۰۳.....
- ۲- نمادهای دینی پس از اسلام: ۵۰۴.....
- جبریل و شیطان: ۵۰۴.....
- آدم: ۵۰۵.....
- ابراهیم: ۵۰۶.....
- عیسی: ۵۰۸.....
- مسیح: ۵۱۱.....
- موسی: ۵۱۲.....
- ت- نمادهای تاریخی: ۵۱۴.....
- ابوالحسن خرقانی: ۵۱۵.....
- افلاطون: ۵۱۶.....
- اسکندر: ۵۱۸.....
- نادرشاه: ۵۲۰.....
- دقیانوس: ۵۲۲.....
- عمر: ۵۲۲.....
- امام حسین (ع): ۵۲۳.....
- امام موسی بن جعفر صادق و هارون: ۵۲۴.....
- حلاج: ۵۲۶.....
- مانی: ۵۲۷.....
- طاق کسری: ۵۲۸.....
- ث- نمادهای مردمی (فولکلوری): ۵۲۹.....
- قاصدک: ۵۳۱.....
- مار قهقهه: ۵۳۲.....

فصل پنجم. بررسی تطبیقی مفاهیم نمادین و سمبلیک

۵۳۵	در شعر بدر شاگرد سیاب و مهدی اخوان ثالث
۵۳۹	مفهوم شکست و دلمردگی
۵۳۹	شرح و تحلیل قصیده‌ی «فی المغرب العربی» از سیاب
۵۵۸	شرح و تحلیل شعر «آخر شاهنامه» از اخوان ثالث
۵۶۹	شباهت‌ها
۵۷۱	تفاوت‌ها
۵۷۴	مفهوم مذهبی دروغین
۵۷۴	شرح و تحلیل قصیده‌ی «مدینة السندباد» از سیاب
۵۹۴	شرح و تحلیل شعر «مرد و مرکب» از اخوان ثالث
۶۰۶	شباهت‌ها
۶۰۸	تفاوت‌ها
۶۱۱	مفهوم تلاش بیهوده
۶۲۲	شرح و تحلیل شعر «گنجینه» از اخوان ثالث
۶۳۰	شباهت‌ها
۶۳۱	تفاوت‌ها
۶۳۴	مفهوم جامعه خفقان‌آلود
۶۳۵	شرح و تحلیل قصیده‌ی «مدینة بلا مطر» از سیاب
۶۵۰	شرح و تحلیل شعر «زمستان» از اخوان ثالث
۶۵۵	شباهت‌ها
۶۵۷	تفاوت‌ها
۶۶۱	نظر نهایی
۶۷۳	فهرست منابع

مقدمه

به همراه ارتقاء اندیشه بشری، زبان و نوع کاربرد آن نیز ارتقاء می‌یابد و از زبان کلیت و جامعیت به زبانی محدودتر یا از زبان اشاره به زبان رمز منتقل می‌گردد. هدف از زبان نمادین (سمبلیک) نه پیچیده ساختن زبان است و نه اراده‌ی امری خارج از ساحت شعری، بلکه هدف اصلی، ارتقای معنی به سطحی بالاتر و غنی ساختن آن با بار تعبیری سنگین‌تری است که واژه‌ی صرف و خالی از رمز، فاقد آن است.

رویکرد رمزگرایی، یعنی بیان غیر مستقیم دغدغه‌های درونی و پنهانی که شاعر و نویسنده نمی‌تواند به بیان مستقیم آن بپردازد. رمز، رابطه و حلقه‌ی وصل میان روان بشر و پدیده‌های بیرونی و احساسات و عواطف شاعر و نویسنده است که در وجود او جریان داشته و بیان مستقیم آن‌ها دشوار است. رمزگرایان به نقش فوق‌العاده‌ی واژگان باور داشتند و در کاربرد آن بسیار دقیق بودند. واژگان در این رویکرد با هاله‌ای از اشارات و دلالت‌های فراوان روبرو هستند که بیانگر فضای روانی نویسنده و شاعر می‌باشد. تصویر رمزگرا اساساً به سایه‌هایی معنایی تکیه دارد که موجب آفرینش فضای مبهم می‌گردد. واژه از نظر رمزگرایان دارای ارزش درونی است. در

حقیقت واژه دارای دو ویژگی است: یکی، بیان معنا. و دوم، آهنگ. واژه علاوه بر معنای اصلی و مشخص، یک معنای طبیعی و کاربردی نیز دارد، هالهای از محتوای ظریف و مبهم پیرامون هر واژه وجود دارد که موجب برانگیختن اندیشه می‌گردد. رمز مناسب‌ترین ابزار برای بیان سایه‌ها و لایه‌های معناست. اما آهنگ برای رمزگرایان سخت مورد احترام است. از نظر آن‌ها موسیقی بیش از همه‌ی هنرهای دیگر تحریک‌کننده است و موسیقی واژگان نیز سرشار از این انرژی است.

ظهور این رویکرد در مغرب زمین در آغاز نیمه‌ی دوم قرن نوزدهم ولی در سرزمین‌های مشرق در آغاز نیمه‌ی دوم قرن بیستم بوده است. البته شرایط هنری و اجتماعی رویکرد رمزگرا در مشرق زمین با نمونه‌ی مشابه آن در مغرب زمین یکسان نیست؛ زیرا که ظهور رمزگرایی در شعر عربی را نمی‌توان نتیجه‌ی عکس‌العمل اجتماعی و فلسفی پیچیده مثل آنچه که در مغرب زمین بوده است، دانست. همچنین پیدایش رمزگرایی در شعر عرب، عکس‌العمل طبیعی شعر نئوکلاسیک نبوده است، بلکه ظهور رمزگرایی به استعداد لبنانی‌ها باز می‌گردد که در آن واحد در تمام جنبه‌ها رشد و تکامل یافته بودند. پس از پایان جنگ جهانی دوم، رمزگرایی عربی با بدر شاکر سیاب آغاز می‌شود که از او به عنوان پیشگام واقعی رمزگرایی در ادب عربی یاد می‌کنند.

اما در ادب فارسی، سمبولیسم همان وجه کمال یافته‌ی شعر تمثیلی است. در شعر عرفانی فارسی این ویژگی فراوان یافت می‌شود. تمثیل که خود شکلی از بیان غیر مستقیم و کنایی است، با شعر سمبلیک یا نمادگرا اشتراکاتی دارد. البته میان شعر تمثیلی و شعر سمبلیک تفاوت‌هایی نیز وجود دارد. از جمله این که در تمثیل کل قطعه شعر و حکایت یا قصه‌ی موجود در آن، بیانگر نتیجه یا ایده یا مفهوم مورد نظر است و معمولاً الفاظ به کار رفته

در آن دلالتی و رای معنای حقیقی و متعارف خود ندارد؛ در حالی که در شعر نمادگرا به عکس، ایده و اندیشه‌ی شاعر و پیام‌های شعر به کمک نظامی از الفاظ منتقل می‌شود که هر کدام با استفاده از حوزه مفهومی و تداعی‌گری وسیع، نقش خود را در القای محتوا ایفا می‌کنند.

فضای بسته‌ی سیاسی و فکری می‌تواند از عوامل مهم شکل‌گیری سمبولیسم باشد، اما در ادبیات، گذشته از فضای بسته‌ی سیاسی برای بیان اندیشه، دلیل اصلی انتخاب این شیوه‌ی بیانی را باید در گسترده‌ی حوزه‌ی مفهوم نمود و افزونی امکانات سخن نمادین نسبت به غیر آن جستجو کرد که تناسب کامل با انگیزه‌ها و اغراض هنری و از جمله اصل بنیادین و همه‌پذیر ابهام و کارکردهای عظیم آن در عوالم ادب و هنر دارد.

دو کشور عراق و ایران در دوره‌ی معاصر و به دلیل رویدادهای مهم سیاسی، تاریخ پر فراز و نشیبی را پشت سر نهادند. در اوایل قرن بیستم با ورود کشورهای متجاوز استعماری به سرزمین‌های عربی، فصل تازه‌ای از اوضاع سیاسی در این منطقه گشوده شد، و کشور عراق نیز از جمله کشورهایی بود که به اشغال دولت انگلیس درآمد. در این میان، شاعران متعهد سرزمین، با سرودن اشعار سیاسی، در آگاهی و بیداری مردم خود و تشویق آن‌ها به قیام و مقابله با ظلم و استبداد، نقش بسزایی ایفا کردند. در دوره‌ی معاصر ایران نیز، دوره‌ی مشروطه و به ویژه کودتای ۲۸ مرداد ماه ۱۳۳۲، از مهم‌ترین رویدادهای آن زمان بود که شاعران بسیاری را واداشت تا در سروده‌های خود، این حوادث را بازتاب دهند. سیاب و اخوان ثالث، از جمله شاعران بزرگ معاصر هستند که با وارد شدن در فعالیت‌های سیاسی، شعر خود را در خدمت اهداف سیاسی و اجتماعی درآوردند.

شعر عربی و فارسی علی‌رغم تعلق به دو حوزه‌ی زبانی مختلف، به دلیل اشتراکات و همانندی‌های زیستی شاعران این دو حوزه، اعم از سیاسی،

اجتماعی و فرهنگی، مجال مناسبی را برای رصد کردن انعکاس این دست اشتراکات و اقتضائات فراهم کرده است، بر این اساس، به کارگیری نماد در شعر دو تن از شاعران این دو زبان یعنی سیاب و اخوان ثالث، از محوریتی ویژه و منحصر به فرد برخوردار است.

مسائل اجتماعی در عصر جدید به پیچیده‌ترین شکل در جامعه انسانی انعکاس می‌یابد و شعر معاصر نیز روایت واقعیت‌های انسانی را وظیفه‌ی خود دانسته و برای تأمین این هدف می‌کوشد. از این رو، همواره شاهد ظهور شاعرانی متعهد هستیم که چون روشنفکران و مصلحان، به طرح و اصلاح مسائل اجتماع می‌پردازند؛ سیاب و اخوان ثالث نیز از این دسته‌اند.

این دو شاعر، از برجسته‌ترین شاعران نمادگرا هستند که نسبت به انسان و جامعه‌ی انسانی پایبند می‌باشند و بر این اساس در دفترهای شعری خود از افسردگی، امیدگی و تلخکامی‌های خود و معاصران سخن گفته‌اند. آن‌ها در دو جامعه با شرایط اجتماعی مشابه زندگی می‌کردند و با توجه به زمینه‌های فکری و عقیدتی مشترک، دیدگاه‌هایی یکسان در برخورد با مسائل اجتماعی موجود داشتند.

شرایط سیاسی و اجتماعی دو شاعر سبب شد تا در برابر خطر سرکوبی اندیشه و فقدان آزادی، به رمز روی بیاورند تا بدین وسیله با خشم و آه و ناله‌ی خود، کاستی‌های سیاسی - اجتماعی کشور خود را بیان کنند. در واقع هر دو شاعر دریافته‌اند که رمز و اسطوره می‌تواند ابزاری هنری و سیاسی به‌شمار آید. کاربرد رمز در شعر تا حدی گرانها و ارزشمند بود که آن‌ها تمام نیرو و ظرفیت شعری و فنی خود را در قالب آن بریزند و از الهام پویا و اشارات فطری آن برای تعمیم تجربه‌ی انسانی استفاده کنند. بدین ترتیب آن‌ها توانستند تجربه‌ی شعری خود را بدون آن که قدرت سیاسی حاکم متعرض آن‌ها گردد، با این شیوه غنا و عمق بخشند.

در چارچوب رنجش از قدرت، شاعران معاصر در ادبیات عربی و فارسی انبوهی از نمادهای معنادار را به کار گرفته‌اند تا از خلال آن‌ها دردهای خود و ملت‌های خود و عکس‌العمل‌ها در برابر قدرت‌ها را به تصویر کشند. اشعار سروده شده در این رویکرد، سندهایی هستند که از لحاظ سیاسی و اجتماعی، گواه بر شرایط دوران خود به شمار می‌آیند. چنان‌که نمادهای به کار گرفته شده در این اشعار نیز گاهی بعد آرمانی به خود گرفته‌اند و ویژگی‌ها و نشانه‌های آن‌ها با تجربه‌های شاعران پیشرو هماهنگی دارد.

گرایش به رمز و اسطوره و نمادپردازی که غالباً در جهت اغراض سیاسی و اجتماعی به خدمت گرفته شده‌اند، خود یکی از برجسته‌ترین ویژگی‌های شعر اخوان و سیاب بوده است. همچنین شعر این دو شاعر از گرایش‌های اجتماعی و سیاسی‌ای نشأت می‌گیرد که به دلیل وجود فضای خفقان‌آلود و اختناق و ترس، برای پرداخت به این مسائل، زبان و بیان سمبلیک را برگزیده‌اند.

بنابر این هر دو شاعر، از تجربه‌های اجتماعی و سیاسی مشترکی در بخشی از زندگی خود برخوردار بوده‌اند. آن‌ها به مردم خود می‌نگریستند که در سایه‌ی جهل، فقر و استبداد، روزگاری تلخ و تیره را سپری می‌کردند و به جای مبارزه، خود را با اموری بیهوده سرگرم می‌نمودند. هر دو شاعر با دقت نظر در حالات و مقامات سردمداران جامعه که محور ثروت و قدرتند، دریافته‌اند که آنان در چنگال استعمار بوده و به زورگویانی بی‌رحم، بدل گشته‌اند. از این رو برآند تا آماده‌ی مبارزه در راه عزت و آزادی وطن خویش گردند. هر دو خود را خدمتگزار خلق می‌دانند و بی‌هیچ چشم‌داشت، بار غم آن‌ها را به دوش می‌کشند، حتی اگر آن‌ها را در مسیر سرنوشت خویش در غفلت بینند. از این رو، بررسی تجربه‌ی شعری دو

شاعر نشان می‌دهد پرداختن به اجتماع از برجسته‌ترین شاخص‌های شعری آن‌هاست و آن‌ها هرگز خود را جدا از تعهد به جامعه احساس نمی‌کرده‌اند. وجود همه‌ی این همانندی‌ها و اشتراک در مضامین، شیوه‌های تعبیر و تکنیک‌های بیانی در شعر معاصر عربی و فارسی، ما را بر آن داشته تا در جستجوی دو شاعری برآییم که در شعر معاصر عربی و فارسی، تاحدی ایده و اندیشه‌ی واحدی را دنبال و در بیان آن ایده و اندیشه، شیوه‌ی رمزی و سمبلیک برگزیده‌اند.

پوهش پیش رو در پنج فصل گردآوری شده است. پس از مقدمه، فصل نخست به عنوان کلیات و مفاهیم، شامل چهار بخش است؛ که به ترتیب عبارتند از: چیستی ادبیات تطبیقی، ماهیت رمز و پیوند آن با دیگر صور خیال، ماهیت اسطوره و چیستی نقاب، در فصل دوم پیدایش رمزگرایی در ادبیات غربی، عربی و فارسی، مورد بحث و بررسی قرار گرفته، در فصل سوم، نگارنده به بررسی زندگی‌نامه، آثار و تحول شعر سیاب و اخوان ثالث پرداخته است.

در فصل چهارم که شامل دو بخش است، نگارنده به بررسی و تحلیل انواع نمادها در شعر سیاب و اخوان ثالث پرداخته است. ابتدا به طبقه‌بندی نمادها در اشعار آن‌ها به دو نوع شخصی و سنتی و پس از تعریف نمادهای سنتی به تقسیم آن‌ها به اسطوره‌ای، دینی، تاریخی و فولکلوری اقدام کرده است؛ در فصل پنجم، نگارنده، مفاهیم نمادین و سمبلیک را در کل یک شعر مورد بررسی قرار داده و در نقد و تطبیق شعر این دو شاعر به عناصر و سازه‌های بیانی توجه خاص نشان داده، و علاوه بر مضمون به عناصری چون: ایجاز Brevity، اطناب Periphrasis، وحدت عضوی Organic unity، نقاب Masque، بینامتنی Intertextualite، نظیره‌سازی Burlesque، تک‌گویی Monologue، گفتگو Dialogue، بهره‌گیری یا عدم بهره‌گیری از اسطوره

Myth، روایت Narrative، سنت Convention، و... اهمیت داده است. شایان ذکر است که نگارنده به نقد و بررسی مفاهیم نمادین و سمبلیک در تمامی اشعار دو شاعر نپرداخته است، و به دلیل توجه به درونمایه و مضمون شعری، به انتخاب چهار شعر دارای مفاهیم نمادین متفاوت از اشعار هر دو شاعر اکتفا کرده است، مفاهیم مورد بحث و بررسی به ترتیب عبارتند از: شکست و دلزدگی، منجی دروغین، کوشش بیهوده و جامعه‌ی خفقان‌آلود، و آخرین قسمت این رساله نیز به نتیجه‌گیری اختصاص دارد.

گفتنی است که انتخاب تعدادی از واژه‌ها و مفاهیم نمادین در شعر این دو شاعر به معنای بی‌اهمیت دانستن دیگر واژه‌ها و مفاهیم نمادین بررسی نشده نیست؛ بلکه تنگ مجالی و کثرت نمادها موجب این محدودیت در گزینش شده است. نگارنده در انتخاب واژه‌ها و مفاهیم نمادین تلاش کرده مسأله‌ی تنوع نمادها را رعایت کند. البته معیار این انتخاب از فردی به فرد دیگر متغیر است.

در پایان این اثر لازم به ذکر است که نگارنده هرگز ادعای سبقت یا ارائه‌ی اثری بی‌سابقه نداشته، بلکه صرفاً کوشیده جستاری به تلاش‌های کسانی که در این زمینه پیشرو بوده‌اند، اضافه کند. امیدوار است جهت رسیدن به هدف و منظور مورد نظر خود توفیق یافته باشد. از آنجا که این پژوهش نخستین گام است، بی‌گمان از لغزش‌ها به دور نیست.

هدف تحقیق

این پژوهش به بررسی تطبیقی رمزگرایی در شعر بدر شاکر سیاب و مهدی اخوان ثالث اختصاص دارد، رویکرد رمزگرایی یعنی بیان غیر مستقیم دغدغه‌های درونی و پنهانی‌ای که شاعر و نویسنده نمی‌تواند به بیان مستقیم آن‌ها بپردازد. رمز، رابطه و حلقه‌ی وصل میان روان بشر و پدیده‌های بیرونی

و احساسات و عواطف شاعر و نویسنده است که در وجود او جریان دارند و بیان مستقیم آن‌ها، دشوار می‌نماید.

با توجه به زمینه‌های فکری و عقیدتی مشترک، دیدگاه‌هایی یکسان میان این دو شاعر در برخورد با مسائل اجتماعی وجود دارد. هدف اصلی این رساله، بررسی و دسته‌بندی نمادها و تطبیق برخی مفاهیم نمادین در اشعار این دو شاعر است. بر این اساس، نگارنده ضمن بررسی، رمزگشایی و تحلیل و تفسیر نمادها در شعر این دو شاعر به دسته‌بندی آن‌ها به شخصی و سنتی پرداخته و پس از تعریف نمادهای سنتی، به تقسیم آن‌ها به اسطوره‌ای، دینی، تاریخی و فولکلوری همت گماشته است.

نگارنده پس از آن، مفهوم نمادین و سمبلیک را در تمامی یک شعر مورد بررسی قرار داده و جهت انجام این کار، ابتدا به تحلیل و تفسیر جداگانه‌ی شعر نمادین هر یک از این دو شاعر پرداخته و سپس آن را به تطبیق گذاشته، تا مفاهیم نمادین را در شعرشان نشان داده و شباهت‌ها و تفاوت‌های آنان را از این رهگذر باز نماید. در پایان می‌توان گفت: این پژوهش توانسته پاسخگوی پرسش‌های زیر باشد:

۱. سیاب و اخوان ثالث از چه نمادهایی در شعر خود بهره گرفته‌اند؟
۲. سیاب و اخوان ثالث این نمادها را برای چه منظوری به کار برده‌اند؟
۳. آیا نماد و نمادگرایی توانسته است نقشی در خلاقیت شعری سیاب و اخوان ثالث ایفا کند؟
۴. آیا این دو شاعر توانسته‌اند برای بیان مقاصد خود، میان مفاهیم نمادین و واقعیت‌های وقت پیوند ایجاد نمایند؟
۵. آیا سیاب و اخوان ثالث در بیان مقاصد خود موفق بوده‌اند؟

روش تحقیق

شعر فارسی و عربی در تمامی دوره‌های تاریخی ایران و عرب، روایت و بازتاب واقعیت‌های اجتماعی دوران خود بوده‌اند. ما در ادبیات، شاهد رویکردهای منتقدانه متعددی هستیم، اما روش نگارنده در این پایان نامه با این فرض که شعر، از روح جامعه سرچشمه می‌گیرد، مبتنی بر «نقد اجتماعی» است. شعر، آرزوها، سختی‌ها، احساسات و رنج‌های آدمی را بیان می‌کند و نهایتاً بر اجتماع نیز تأثیر می‌گذارد و زبان، ابزاری برای بیان تمامی این موارد در شعر است، و واقعیت‌های اجتماعی دوره‌ی خویش را بازگو می‌کند و به تصویر می‌کشد. این نوع نقد، اساساً به عوامل بیرونی آفرینش اثر ادبی توجه دارد؛ زیرا معتقد است برای شناخت باورها، هنرها، زبان و رسوم، باید انسان، نهادها و فرآورده‌های اجتماعی را به طور دقیق و علمی آزمود و بررسی کرد. از آنجا که انسان در جامعه زندگی می‌کند و در خانواده و تحت تأثیر میراث‌های تمدنی و فرهنگی به رشد و بالندگی می‌رسد و هنجارهای آن را می‌پذیرد، ادبیات نیز مانند جامعه شناسی پیش از هر چیز باحوزه‌ی اجتماعی، سازگاری انسان با آن و آرزوهایش در جهت دگرگون سازی آن سر و کار دارد. شاید به همین دلیل است که گفته می‌شود ادبیات، بیان احوال جامعه است و وضع موجود جامعه را در هر دوره‌ای باز می‌تاباند؛ همچنان که برخی دیگر ادبیات را نسخه‌ی جایگزین زندگی، و بخشی از مدارک اجتماعی و تصاویری فرضی از واقعیت‌های اجتماعی می‌دانند و معتقدند می‌توان از ادبیات، نکته‌های کلی تاریخ اجتماع را به عنوان یک سند اجتماعی استخراج کرد.

بنابر آنچه گذشت، روش اجتماعی در نقد، به بیان اثرگذاری شاعر یا نویسنده بر جامعه و تأثیرپذیری آن‌ها از جامعه می‌پردازد. اغلب اشعار اخوان و سیاب بیانگر واقعیت بوده و آنچه در آن از رویدادها و نوسانات سیاسی، اجتماعی و اقتصادی موج می‌زند، گواهی بر این مدعاست. اشعار

هر دو شاعر، به علت تأثیرپذیری از اندیشه‌های چپ‌گرایانه، محلی بخش تمامی جنبه‌های جامعه‌ی عراقی و ایرانی به بهترین نحو می‌باشند. به همین دلیل، آثار ادبی آنان نمونه‌ی برجسته‌ای از آثار متعهد به شمار می‌آید که به طور کلی دغدغه‌های روزانه و شخصی در آن‌ها با غم جامعه و انسان معاصر در آمیخته است.

بر این اساس، روش کار بدین صورت خواهد بود، که پس از شناسایی منابع و مطالعه‌ی دقیق اشعار، در دو زمینه‌ی عمده به دسته‌بندی نمادها و تطبیق برخی مفاهیم نمادین در شعر سیاب و اخوان پرداخته، و سپس نمادهای شعری این دو شاعر رمزگشایی و تفسیر شده است. این بررسی مقایسه‌ای، بر اساس شیوه‌ی مکتب آمریکایی در ادبیات تطبیقی صورت گرفته است؛ این مکتب برخلاف مکتب فرانسه، بر این باور است که برای تطبیق دو اثر ادبی، نیازی به تقارن تاریخی میان آن دو نیست؛ به این معنا که بدون صورت گرفتن مبادله‌ای میان دو اثر و ارتباطی میان دو نویسنده نیز، می‌توان به تطبیق دو اثر ادبی پرداخت. ♦

پیشینه‌ی تحقیق

هدف اصلی از این پژوهش، بررسی تطبیقی رمزگرایی در شعر سیاب و اخوان ثالث بوده است. نگارنده در نوشتن آن از همه‌ی منابع عربی و فارسی مرتبط با شعر دو شاعر بهره برده است. همچنین پس از مطالعه‌ی دقیق به این نتیجه رسیده است که برخی نمادهای این دو شاعر در ضمن پژوهش‌هایی درباره‌ی زندگی، تحول شعر، اسطوره و تصاویر شاعرانه آن‌ها بحث و بررسی شده و منتقدان، آراء متفاوتی در این خصوص مطرح کرده‌اند، ولی تا اکنون پژوهش مستقل و همه‌جانبه‌ای درباره‌ی رمزگرایی در شعر آن‌ها صورت نگرفته است.

درباره‌ی نماد و اسطوره در شعر سیاب و اخوان ثالث، کتاب‌های بسیاری تألیف شده است، که از برجسته‌ترین این کتاب‌ها می‌توان به آثار زیر اشاره نمود:

(الرمز الاسطوري عند السياب، علی عبدالمعطي البطل) که مؤلف در آن به اهمیت اسطوره و الهام‌پذیری سیاب از آن، برای بیان مقاصد سیاسی اجتماعی پرداخته است؛ (الاسطوره فی شعر السياب، عبد الرضا علی) که به بررسی پدیده‌ی اسطوره و تحلیل برخی از آن‌ها در شعر سیاب اختصاص یافته، بدون این که الثقانی به دیگر پدیده‌های شعری وی داشته باشد؛ (رحله الموت، هانی نصرالله)، این پژوهش به بررسی نماد جیکور، وفیقه و بویب به عنوان نمادهای شخصی و در چارچوب نگاه کلی به پیوند آن‌ها با یکدیگر چنان که در تجربه شعری سیاب آمده، می‌پردازد؛ (رمز و رمزگرایی در شعر اخوان ثالث، علی احمدپور)؛ مؤلف، در فصل اخیر این کتاب به بررسی انواع رمزها در شعر اخوان ثالث پرداخته و در آن، رمزهای شعر اخوان را به غیر صریح، صریح، نشانه‌ها و علامت‌ها و تمثیلات رمزی دسته‌بندی کرده و سپس معانی نمادین آن را به صورت مختصر بیان می‌کند.

ضرورت تحقیق

در این پژوهش، تلاش شده نمادهای شخصی، سنتی و مفاهیم نمادین در برخی اشعار سیاب و اخوان ثالث به صورت تقریباً مفصل مورد بررسی قرار گیرد، جستجوهای نگارنده در خصوص دستیابی به پژوهش‌هایی که جنبه‌ی تطبیقی رمزگرایی در شعر این دو شاعر را مورد ارزیابی قرار دهد بی‌نتیجه ماند؛ که خود نشان از بکر بودن این موضوع دارد.

بر این اساس، نگارنده بر این باور است که نیازی ضروری به پژوهش مستقلی که همه نمادهای این دو شاعر را با مفهوم هنری و ادبی در بر

می‌گیرد، احساس می‌شود؛ پژوهشی که طبقه‌بندی این نمادها به شخصی و سنتی؛ و سپس تفسیر و بررسی جداگانه هر نوع از آن‌ها و تطبیق مفاهیم نمادین موجود در برخی اشعار هر دو شاعر، مورد مطالعه قرار دهد. نمادهای مورد بررسی، شامل برجسته‌ترین نمادهایی است که نقشی اساسی در شکل‌گیری شعر سیاب و اخوان ثالث ایفا کرده‌اند؛ اعم از نمادهای عمومی از قبل به کار رفته، و آن دسته از نمادهای عمومی که شاعر بر اساس نوع خود، از آن‌ها بهره گرفته و در زیر مجموعه‌ی ابداعات وی قرار می‌گیرند. نمادهای ابداعی (شخصی) که از آغاز می‌توان به آن‌ها به منزله‌ی موجودات شخصی، اماکن یا موارد فعال در تجربه شاعر نگریست. افزون بر مفاهیم نمادین دیگری که پیش‌تر به آن‌ها اشاره شد.

www.ketaboo.ir